

ANTONIJA ZARADIJA KIŠ

**PSEUDOANIMALISTIČKI EGZEMPLI U GLAGOLJSKOM
SENJSKOME KORIZMENJAKU IZ 1508. GODINE**

Antonija Zaradija Kiš
Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42
HR 10000 Zagreb

UDK: 821.163.42.091:39]"16"
398(=163.42)
Izvorni znanstveni članak
Ur.:2006-12-27

U istraživanju smo se usredotočili na mali fragment vrlo funkcionalne religiozno-poučne književnosti, posebno popularne u srednjem vijeku pa i mnogo kasnije. To su *egzemplumi* ili *egzempli*, *eksempli*, *iženpli*, odnosno *prilike*, *primjeri* ili *priče*: prosvjetiteljski literarni izričaji namijenjeni puku. Ove kratke moralističko poučne anegdote znane su još i kao *pelde* ili *prispodobe*, ili kao fantastične propovijedne "fabulice".¹ One su ilustrativno sredstvo potkrijepe propovijedi, odnosno sastavni su dio sermona. Njihovim sakupljanjem iz glagoljskih zbornika i sustavnom prezentacijom među prvim se bavio Rudolf Strohal.² Na njegovim smo temeljima koncentrirali ovu studiju izdvajajući prilike iz senjskoga Korizmenjaka iz 1508. godine. Među njima smo se posebno usredotočili na nekoliko tzv. *pseudoanimalističkih egzempla* u kojima važno mjesto pripada životinji.

Ključne riječi: pseudoanimalistički egzempli, *korizmenjak*

¹ U radu ćemo rabiti dva naziva: *egzempl* i *prilika*. Oni su najčešći u hrvatskoj stručnoj literaturi na tu temu. J. KEKEZ, 1989, 7.

² Prema Strohalu, svi bi se spomenuti nazivi trebali odnositi na isti pojam, no u književnoj je povijesti ipak postojala izvjesna razlika u njihovim značenjima, kao što je postojala razlika još od vremena antike između lat. *egzempluma*, paradigme (grč. παράδειγμα, primjer) i parabole (grč. παραβολή, usporedba) (M. BOŠKOVIĆ – STULLI, 1978, 113).

Egzempli – priručne "književne minijature"

Retorička³ važnost *egzempla* u verbalnom uvjeravanju potvrđena je već u književnoj antici gdje je primjer važan segment govora, čija pojavnost u mnogim misaonim izrekama u stihovima (*gnome* prema Aristotelu, a *sentence* prema Kvintilijanu) sažeto iskazuje životna pravila i psihička stanja iz kojih će se u srednjem vijeku pojaviti primjeri pamtljiva i kvalitativno mjerljiva opisa čovjekovih vrlina, odnosno slabosti. *Egzempl* je, dakle, već od Aristotela "uvrštena povijest kao zalog istine", a potom "primjerna figura" i sastavni je dio intelektualne poezije čiji će se arhetipovi u obličju božanske mudrosti pojavljivati u srednjem vijeku.⁴ Mudrost se tako auditivno prenosi puku te se nedostižna pisana (biblijska) prošlost, oprimjerena u adekvatnim pričicama, ugrađuje u komunikativnu vezu između pojedinca i mase, odnosno između propovjednika i puka. Prema čuvenom medijevistu Jacquesu Le Goffu to znači da "vrijeme *egzempla* mora biti uhvaćeno unutar vremena propovijedi u koju je umetnuto".⁵ "Anegdota povijesnog karaktera, predstavljena kao argument u verbalnom uvjeravanju" izrasta kroz naraštaje u istinsku priču,⁶ sa spasonosnom, numinoznom poukom. Takva literarna transformacija razvidna je često već na samom početku prilike koja redovito započinje imperativnim sintagmama: *Čte se edna prilika čudna*,⁷ *Na to čtie se eksempal*, *Čtemo eksempal*, *Lip iženpal čtimo*, *Štiem i nahodim ednu priliku*⁸, odnosno njihovim transformiranim i manje brojnim oblicima: *Lipu priliku slušajte*, *Poslušajte lipu priliku*, *Poslušajte lip iženpal*.⁹ Modelirani u razvijenu narodnu pripovijetku, *egzempli* neminovno gube svoj prvobitni pamtljiv i kratak oblik te prerastaju u organiziranu naraciju, zadržavajući donekle svoju prvotnu poučnu i numinoznu odliku, ali radije naglašavajući nešto strašno i sablasno. Tako se mijenja izvorišna pouka *egzempla*, a uz nju i književna vrsta,¹⁰ što je uočio i Vatroslav Jagić u prvotnim istraživanjima hrvatske književne povijesti.¹¹ Usmene pripovijetke su, dakle,

³ Egzemplarna književnost neodjeljiva je sastavnica retoričkoga shvaćanja književnosti u kojoj se, prema Aristotelu, svi dokazi u nekom iskazu dijele na retorički silogizam (entimena) i retoričku indukciju (primjer) u kojoj se kao primjeri uzimaju opće činjenice iz povijesti, mitova, basni ili pjesničkih djela.

⁴ E. R. CURTIUS, 1998, 67-70.

⁵ J. LE GOFF, 1993, 111.

⁶ J. LE GOFF, 1993, 110.

⁷ Ovakva se sintagma najčešće zamjećuje u onim prilikama koje se odnose na živote svetaca: *Čte se v živote svetih otac...*

⁸ R. STROHAL, 1918, 68, 73-75, 101, 117.

⁹ R. STROHAL, 1918, 85, 105, 111, 123.

¹⁰ M. BOŠKOVIĆ-STULLI 2006, 48-49.

¹¹ V. JAGIĆ, 1867.

izvorište geneze *prilika* iz čije je tijesne veze razvidna generacijska potreba čovjeka za usmenim književnim komuniciranjem, čime se ostvaruje vječna životnost ovakve književne simbioze.

Naglašeno zanimanje Rudolfa Strohal za *prilike* kao i prepoznavanje njihove književne vrijednosti i višerazinske povezničke uloge (vremenske, žanrovske, kulturološke),¹² uputilo je Strohal u predaniji pristup ovom zanimljivom i tematski vrlo raznolikom književnom obliku kroz koji je razvidna:

a) pučka bogobojaznost – poniznost i poštovanja koje je utemeljeno na biblijskoj istini, "aristotelovskoj misaonoj izreci", odnosno u vječnom spasenju;

b) pučka mudrost – istaknuta u tzv. "razrađenim egzemplima", odnosno narodnim pripovijetkama utemeljenim na univerzalnim i migracionim moralizatorskim motivima egzempla.

Glagoljski egzempli, kao književno sredstvo svakodnevne propovijedi, odraz su akumuliranoga znanja popova glagoljaša. Kroz njih se zrcale zapadnoeuropski literarni dosezi i težnje domaće obrazovane sredine da joj se što bliže primakne,¹³ tj. da se bude što više "u trendu" s književnim silnicama Zapada.¹⁴ Interpolacijom egzempla, filološki vrlo sočnog segmenta¹⁵ glagoljaške propovijedi, popovi su, kako piše i Strohal, "zaslađivali svoju teoretsku obuku",¹⁶ ali i sačuvali transmissijsku spoznaju svijeta i čovjeka u njemu.

Animalistički i pseudoanimalistički egzempli

U iščitavanju mnoštva sačuvanih i objavljenih hrvatskoglagoljskih prilika,¹⁷ usredotočit ćemo se na one u kojima se pojavljuju životinje. Ovisno o tome zauzima li životinja prvo ili drugo mjesto u prilici, odnosno je li ona primarni ili sekundarni subjekt egzempla, moguće ih je razvrstati u dvije manje

¹² R. STROHAL, 1917, 239.

¹³ J.-Th. WELTER, 1927.

¹⁴ I. PETROVIĆ, 1977, 150-156.

¹⁵ O bilo kakvoj formi egzempla da se radi, uvijek ga pratimo u okrilju jednostavnoga pučkog jezika, bez posebnih literarnih ukrasa, ali zato s obilnom uporabom svakidašnjih pučkih izraza koji istovremeno naglašavaju jezičnu kvalitetu, ali i propuste njihovih sastavljača, odnosno prepisivača (J. Th. WELTER, 1927, 218).

¹⁶ R. STROHAL, 1917, 239.

¹⁷ Strohalovi ekscerptirani egzempli iz zbirke propovijedi franjeva trećoreca Marka Kuzmića Zadrana (95 prilika), objavljeni su u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* 21/2 (1917), 22 (1917), dok su u broju 23 (1918) objavljene ekscerptirane prilike iz drugih glagoljskih izvora, zbornika propovijedi od 15. do 18. stoljeća često nepoznatih pisaca. Njihova su djela, najčešće preko Kukuljevića, dospjela u Zagreb i danas su nam poznata kao *Akademijini rukopisi*. Svi se čuvaju u Arhivu HAZU, osim jednoga (Slawische Sammlung 3/368) koji se nalazi u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani.

skupine: *Životinja i čovjek* i *Čovjek i životinja*. Prvoj skupini pripadaju egzempli čije ishodište valja tražiti u Bestijariju,¹⁸ dok su u drugoj skupini našle mjesto prilike u kojima je životinja tzv. sekundni subjekt. To su sljedeće prilike: *Rajska ptica*,¹⁹ *Jedan pop sagriješio u predvečerje Božića*, *Nezahvalna kći*, *Nezahvalni sin*.

Prilike iz druge skupine zabilježene su jedino u hrvatskoglagoljskom senjskom *Korizmenjaku*, posljednjoj znanoj tiskanoj knjizi senjske glagoljske tiskare²⁰ koju je utemeljio Blaž Baromić, a koja je vidjela svjetlo dana 17. listopada 1508. godine.²¹ U *Korizmenjaku* je zapisano sveukupno 19 prilika koje je Rudolf Strohal prvi put objavio u latiničkom transkribiranom obliku u *Zborniku za narodi život i običaje Južnih Slavena* 23, str. 66-72.²²

Četiri spomenute prilike mogli bismo na prvi pogled svrstati u skupinu *animalističkih egzempla*, jer je u njima životinji dodijeljena konačna i presudna uloga, ali one se ipak razlikuju od znanih nam animalističkih prilika.

Naime, ishodište animalističkih prilika je u *Bestijariju*, srednjovjekovnoj zbirci priča o životinjama, koji se preko grčkoga *Physiologos*a posebice razvija u zapadnoeuropskoj srednjovjekovnoj književnosti.²³ Kako se "vrijeme bestijarija" preklapa s "vremenom egzempla", razumljiva je fabularna bestijarijsko-egzemplarska interpolacija

¹⁸ U ovu skupinu egzempla spadaju prilike *O slaviću i zmiji*, *O pelikanu i zmiji*, *O pinikose* itd. (A. ZARADIJA KIŠ, 2007, u tisku) koje su tema druge vrste istraživanja.

¹⁹ U hrvatskoglagoljskom korpusu egzempla poznate su 3 verzije *Rajske ptice* od kojih se dvije nalaze u Akademijinim rukopisima IVa 48, IVa 97, a jedna u tiskanom senjskom *Korizmenjaku*. Riječ je o vrlo popularnoj srednjovjekovnoj temi: o vremenskoj prolaznosti i vječnoj ljepoti (R. STROHAL, 1918, 65; V. ŠTEFANIĆ, 1970, 28; M. BOŠKOVIĆ – STULLI, 1978, 116-117).

²⁰ Početkom 16. stoljeća u senjskoj tiskari su pod rukovodstvom tiskara Grgura Senjanina tiskane četiri do danas poznate knjige: *Naručnik plebanušev*, *Transit sv. Jeronima*, *Mirakuli slavne Djeve Marije* i *Korizmenjak* (J. BRATULIĆ – S. DAMJANOVIĆ, 2005, 172).

²¹ A. KRUMING, 1998, 72.

²² Strohal je prilike evidentirao pod sljedećim naslovima: *O bogatašu i ubogom postolaru*, *Jedan starac kušao je muke u čistilištu*, *Sin brzo zaboravio mrtva oca*, *Milostinja koristi i mrtvacima*, *Sv. Makarij razgovara sa glavom jednoga poganskoga popa*, *O mrtvoj ženi*, *Jedan fratar okusi jedan znak muke paklenske*, *Rajska ptica*, *Remeta i daval*, *Drvo posluha*, *Nezahvalni sinovi i kćeri*, *Krpo i novčar*, *Nezahvalni sin*, *Nezahvalna kći*, *Zlo odgojeni sin*, *Car Teodozij učini pokoru*, *Jedan pop sagriješio u predvečerje Božića*, *Đavao i grješnik koji se je pokajao*, *Sv. Makarij i poganin*.

²³ *Bestijarij* svoju popularnost proteže od 12. do 16. stoljeća te nakon Biblije postaje najraširenijom vrstom štiva kroz koje se razabire kulturna slojevitost i ispreplitanje književnih nasljeđa drevnih civilizacija.

čiji je konačni rezultat animalistički egzempl.²⁴ Zadirući dublje u egzemplarsko-bestijarijsku problematiku, razvidna je tijesna veza između *Fiziologa*,²⁵ preteče *Bestijarija*, odnosno *egzempla*, razrađene moralizatorske književne kompilacije i nastavljača bestijarijske tradicije u pučkom miljeu. Ključni trenutak ove veze je priča o životinji koja je prvi subjekt animalističkoga egzempla dok je sam čovjek tek sekundarni subjekt. Nastanak ovakvih prilika vezan je za spoznaju životinje i njezine naravi, opstojnosti, ali i nedokučivoga čudesnog što ju resi. A to je ono neobjašnjeno što pripada "postojanju nadnaravnoga". Upravo je taj *mirabilis* nositelj mnoštva specifičnosti pretkršćanskih korijena primjenjivih u književnom (figuralnom) i alegorijskom (vjerovanje u životinje i simbole koji ih rese) smislu.²⁶

Izdvajanjem animalističkoga egzempla kao posebne skupine među egzemplima općenito, želimo istaknuti zamijećenost prirodne uravnoteženosti prihvaćene kao čudesne, odnosno prirodnoga jedinstva uspostavljenoga "nadnaravnim" u srednjovjekovnoj književnosti. Zato usporedba čovjeka sa životinjom postaje jasan, "nadnaravno" opisan, vizualiziran i oprimjeren oris ljudske naravi i u pozitivnom, ali i u negativnom smislu. Očito je, dakle, da animalistički egzempl postaje nositeljem poruke (današnjim jezikom rečeno) "ekološke osviještenosti" čovjeka u izvjesnom smislu, gdje je on medij u spoznaji sveltremenskoga (neodređenoga) i vremenskoga (određenoga) poimanja života, a što se krije u fundusu ljudskoga razuma, često prikriveno drugim prolaznim interesima.

U općem kontekstu animalističkoga egzempla ništa manje animalističke²⁷ nisu ni odabrane glagoljske prilike iz *Korizmenjaka* čije je pak ishodište priča u kojoj je primaran subjekt čovjek dok je pojavnost životinje vezana za zaključnu misao, odnosno uspostavu pravednosti. Premda u ovakvoj

²⁴ Izvorište animalističkoga egzempla obilježeno je prirodoslovnom znatiželjom čovjeka čije je literarno ogledalo *Bestijarij* – bogati književni repertorij oplemenjen kršćanskom moralizatorskom podrškom. Opriličivanjem životinje ističe se iskonska veza između čovjeka i prirode, tj. djeluje se na apostrofiranje ekološke budnosti i svijesti o vezi čovjeka i životinje. Animalističke se spoznaje tako pretaču iz *Fiziologa* u *Bestijarij* te se preko egzempla – pučkoga literarnoga medija ugrađuju u potonje propovijedi te bivaju sluhom pamćeni.

²⁵ Hrvatskoglagoljska srednjovjekovna književnost ne poznaje *Bestijarij* kao zasebnu zbirku već samo fragmente *Fiziologa* (V. ŠTEFANIĆ, 1969, 342; A. KAPETANOVIĆ, 2004, 47-63) koji upućuju na glagoljaško poznavanje ovakve vrste vrlo popularne srednjovjekovne literature.

²⁶ J. LE GOFF, 1993, 35-43.

²⁷ Ove se prilike ne moraju nužno smatrati animalističkima jer ne tretiraju životinju kao živo biće već ju uzimaju isključivo simbolički zbog njezinih unaprijed prepoznatljivih karakteristika.

prilici životinji pripada mjesto tzv. sekundarnoga subjekta, njezine se prepoznatljive karakteristike primjenjuju u simboličkom smislu radi boljega i slikovitijeg prikaza zla koje valja istrijebiti, odnosno dobra koje valja prepoznati i u svakodnevici uspostaviti kao čudorednu dobrotu.²⁸ U prilikama iz *Korizmenjaka* životinja je samo simboličko sredstvo iskazivanja pravednosti te se pojavljuje u trenutku uspostave dobra. Životinja je, dakle, simbol u kontekstu vizualizacije apstraktnih pojmova koji se razrađuju u prilikama iz *Korizmenjaka*, a to su: protok vremena, čistoća duše, ljudska nezahvalnost. Susret sa životinjom u tim je prilikama kratak, ali dojmljiv i zaključan, što je i svrha njezina uvođenja čime se uzvisuje snaga etičnosti, odnosno čudoređa. Bez obzira izgleda li životinja lijepo (golubica) ili odbojno i gadljivo (žaba, zmija), ni u jednom primjeru ona nije nositelj negativnosti, koja se apostrofira njezinom ružnoćom već je tu da uspostavi pravednost. Zato je simbolika tih životinja dominantna:

- žaba: simbol krivovjersva, odvratnosti grijeha,
- zmija: simbol Sotone, zlo počelo svijeta,
- golubica: simbol Duha Svetoga, mira i sklada.

Egzempl najčešće pripada nekim nedokučivo davnim vremenima na što asocira redovita uporaba prošlih vremena povijesnoga izričaja kao što su aorist, imperfekt i pluskvamperfekt.²⁹ Tako je i trenutačna pojavnost životinje u prilikama iz senjskoga *Korizmenjaka* izražena aoristima, kao npr.: *pride s velikim potresom, prileti, skoči*, što daje pričama izvjesnu jedinstvenost koja se sastoji u očuvanju nadnadavno čudesnoga, a čime priče postaju odgojno istinite s istaknutom bogobojaznošću, odnosno bezvremene. S druge pak strane, uporaba aorista daje naratorsku živost usmene priče svjedočeći o možebitom životu i u usmenoj izvedbi izvan crkvenih prostora.

Odabrane prilike iz *Korizmenjaka* u svojoj su strukturi samo "posudile" jedan dio animalističkoga egzempla, i to onaj simbolički. Zato smo ih i nazvali pseudoanimalističkim egzemplima.³⁰ I dok kroz animalistički egzempl slušatelj dobiva istinite i uvjerljive informacije iz svijeta faune (npr. *O slaviću i zmiji*, *O*

²⁸ U kantovskoj filozofskoj terminologiji to je moralnost, a u teološkoj to je spasenje (*LTRP*, 2005, 110).

²⁹ J. LE GOFF, 1993, 111.

³⁰ Iako prvi dio složenice *pseudo-* (grč. ψευδής) nosi značenje lažnoga, patvorenoga ili neistinitoga, ovakvi se egzempli ne smatraju doslovce lažnima već su različiti od animalističkoga u smislu što su najčešće određeni vremenom i prostorom, pa se zato i nagla pojava određene životinje čini prostorno i vremenski ograničenom u konkretnoj slici prilike. Tek u svojoj moralnoj poruci ovakav egzempl objašnjava svoju simboliku, odnosno vanvremensko značenje.

pelikanu i zmiji)³¹ koje pobuđuju divljenje prema prirodi i njezinoj uređenosti, pseudoanimalistički egzempl je samo upozoravajuće naravi.

Lip iženpal čtimo u senjskom Korizmenjaku

Protok vremena – *Rajska ptica*³² (*Korizmenjak*³³ 27d/34-28a/1)³⁴

Čte se v živ//oti s(ve)tiħ o(ta)сь da b(i)še ·a· (=1) frat//arь mnogo tentanь vratit(ь) s//e na sa svitь videči si imi//ti velike trude · i nigdare// ne ednoga utišenê ne imiše v// redu Niki d(a)нь izlizši is ko//more pride na ednu polanicu// zelenu i tu ·a· (=1) ptičakь poča// peti s tolikomi želami i s// slatkostju da bišê frata//rь vanь is sebe Ta ptičakь v//lizê v' ·a· (=1) gvozdacь gus//tь · a fr(a)tarь posledovaše v//suda pête toga ptička I// sta slišêči pête toga p//tička v tomь gvozdi letь// ·s· (=200) ni p'jučь ni jidučь · i svitê// negove bihu nove k(a)ko prvo V//rativši se paki v mols'tir(ь)// naide vse promineno opata k//uče i fr(a)tre i vele sê čudov//aše · i povidā imь vsê po redь// i pr(o)č(a)ê I to bi anj(e)л po voli b//ožasvenoi za nasititi d//(u)šu

³¹ Prilika *O slaviću i zmiji* (fol. 46a) nalazi se u Vinodolski zbornik (sign. IIIa 15) s početka 15. stoljeća (V. ŠTEFANIĆ, 1970, 10), a *O pelikanu i zmiji* u zbirci propovijedi popa Ivana Oštarića (sign. IVa 98) (V. ŠTEFANIĆ, 1969, 246-248).

³² Varijanta *Rajske ptice* nalazi se u zborniku duhovnoga štiva ili *Antoninu* (Akademijin rukopis IV a 48 fol. 8 i 200) pisanom krajem 15. stoljeća. Ivan Kukuljević Sakcinski ga je otkrio na otoku Krku te je preko njega dospio u Akademiju (V. ŠTEFANIĆ, 1970, 28). Rudolf Strohal je iz njega objavio priliku o *Rajskoj ptici* (R. STROHAL, 1918, 65). Evo toga teksta:

Biše niki č(love)k duhovni divot (i) prosil e od boga da bi nemu êvil niku sla(d)kost od veselja nebeskoga. I budući edan dan na molitvi, sliša ednu ptičicu pojuć. I po tom je ptičica zletela i zdig se od molitvi, otel ju je jeti, a ona e letela pred nim do gnizda, ko e bilo bliz kloštra i sela e na edno drivo i poslušal je petja te ptičice. I po tom je ptičica zletela, a o(n) se je vratio v kloštar i štimal je, da e edna ura ali dve stal po(d) drivom. I prišal e kloštru u našal je vrata zazidana, a na drugu stran je (nova) vrata i zvonil je. I prišal e vratar i pital ga e: "Gdo si ti i ča bi otel?" Odgovoril je nemu: "Ja sam sada novo prišal s kloštra: i sada sam se opet vratio, a kloštar je prominjen!" Vratar je povidal opatu. Tada je opat pital nega: "Do 'e tada bil opat i fratri, kada je šal van?" I povidal je, a oni su iskali v koroniki i našli su da je toga 340 l(e)t. I to je velika stvar bila, da tuliko vrime o petju te ptičice sladkosti ili anjela ni zime ni tepline ni čutil, nie lačan ni žejan bil. Ča tade v nebi bude kada vnidemo i 9 kori anjel slišati budemo. To bog vsakomu dai!

³³ Transliteracija glagoljskoga teksta u latinički izvršena je prema usustavljenim transliteracijskim normama. Poluglas u obliku štapića pisan je znakom (ь), a rjeđi u obliku apostrofa bilježen je apostrofom, "jat" (ê), "derv" (j), šta (č). U okruglim su zagradama razriješene skraćene riječi, interpunkcijski znak je samo točka u sredini retka, brojevi su razriješeni u zagradama, a velika slova su podebljana. Uspoređujući transliteraciju koju je proveo Strohal (R. STROHAL, 1918, 68-69) zapažaju se manja odstupanja koja su rezultat još ne razlučenih pojmova transliteracije i trnskripcije u vrijeme kada se Strohal bavio publiciranjem glagoljskih tekstova.

³⁴ U reprintu *Korizmenjaka* iz 1981. godine ova se prilika nalazi na str. 54-55.

telesnu nekoliko malo v// priliku onoga nasićen'ê pln//oga ko oće b(i)ti va otočastv//i kada budemo v dobri večn//omъ ko ne more se sada držati//

Zato r(e)če ap(osto)lъ pav(e)lъ Oko ne// vide ni uho sliša ni na srce// č(lovê)ku more priti ča e pripravilъ// b(og)ъ ljubečimъ nega I ta ričъ g//anu onoga dobroga ribara p//etra da r(e)če G(ospo)d(i)ne dobro e na//mъ ovd(i)ti ako ti očišъ i pr//očaê

Čte se v živote svetih otac da biše 1 fratar mnogo tentan vratit se na sa svit, videći si jimiti velike trude i nigdare ne jednoga utišenja ne imiše v redu. Niki dan izlizši is komore, pride na jednu polanicu zelenu i tu 1 ptićak poča peti s tolikimi želami i slatkostju da bišje fratar van is sebe. Ta ptićak vlijze v 1 gvozdac gust, a fratar posledovaše vsuda pjetje toga ptićka. I sta slišeci pjetje toga ptićka v tom gvozdi let 200 ni pijuć ni jiduć i svitje njegove bihu nove kako prvo. Vrativši se paki v molstir naide vse promineno, opata kuće i fratre vele se čudovaše. I povida im vse po red i pročaje. I to bi anđel po voli božastvenoi za nasititi dušu telesnu nekoliko malo v priliku onoga nasićenja plnoga ko oće biti va otočastvi kada budemo v dobri vječnom ko ne more se sada držati. Zato reče apostol Pavel: "Oko ne vide ni uho sliša ni na srce človjeku more priti ča je pripravil bog ljubećim njega." I ta rič ganu onoga dobroga ribara Petra da reče: "Gospodine, dobro je nam ovd(i)ti ako Ti očiš", i pročaje.³⁵

Ptice su gospodari neba i one su izraz slobode u najpotpunijem smislu riječi. Instinktivno oblikovanje njihovih životâ izraz je apsolutnoga pozitivizma življenja ničim ne potresena. Ptice su čest animalistički medij poimanja raja u ljudskom smislu, o čemu vrlo suptilno govori egzempl o *Rajskoj ptici*, oličenju vječne bezvremenske ljepote, duhovne miline uspostavljene ptičjim pjevom. *Rajska ptica* je motiv vremena utjelovljena u slici raja – nebeskoga vječnoga blaženstva. Taj, vrlo popularani motiv književnoga europskog srednjovjekovlja nalazi svoje mjesto u hrvatskoj usmenoj književnoj tradiciji odakle je prihvaćen i u hrvatskom glagolizmu. Raj je u ovoj priči ponuđen u auditivnom smislu. Raj se sluhom sluša – to je način razumijevanja raja. U priči o *Rajskoj ptici* nebitna je vrsta ptice i njezin fizički izgled. I bilo kakva vizualizacija postaje nevažnom jer auditivna ljepota neobična zvuka nadilazi materijalnu ljepotu kojoj je čovjek podložan. Ptičji pjev – to je akustički imaginarij raja i ljepote te nedosegnuta okruženja koji prožima cijelo tijelo slušatelja, nemoćna da se odupre njegovoj zavodljivosti. Ptičji pjev je neuhvatljiv, bezvremenski zavodljiv, ali pojmljiv

³⁵ Transkripcije glagoljskogih tekstova s neznatnim ispravkama preuzete su od Strohala (R. STROHAL, 1918, 68-71).

do jedine moguće zaključne rečenice koju čitamo u Akademijinu rukopisu IVa 48: *To bog vsakomu dai!*

Čistoća duše – *Jedan pop sagriješio u predvečerje Božića (Korizmenjak 61a/26-b/22)*³⁶

Čte se v koronika//hъ v(a) vrimê karlamana³⁷ ·a· (=1) niki// porъ od' ene velike plebanie n//a navičere božića bišê uči//niъ grihъ s(ъ) ednu opčenu bl//udnicu · i služêči prvu mi//su v noći otijuči priêti hl//êbъ božastveni i nebeski O b//(ož)e O b(ož)e ne mišlašê ta porъ niš//tare a plкъ čekaše · i tud'e pri//de edna golubica s nebêšъ s velikimъ potresomъ i popi k//rvъ s kaleža i ponesê vanъ o//štiju posvečenu · ostašê v//si prestrašeni Služeči t//a porъ drugu misu pride op//etъ ta golubica i ponesе t(ъ)//ja oštiju popivši krvъ k(a)ko pr//vo · porъ r(a)zumivši svoi bl//udъ tud'e poide k(a) ednomu pri//povidavcu ki pripovidaše// vanomъ gradu i s slzami i p//lačemъ spovida svoi grih// I buduči na tretoi misi pri//leti golubica i prnese (*sic!*) vs//e ča biše odnesla. I bi slišanъ ·a· (=1) glasъ v' aeri k' vsimъ on//imъ ki bihu v cr(i)kvi govor(e)či// ovomъ zakonomъ Vidite li ko//liku močъ ima s(ve)ta spovidъ// da e milostъ isprosila to//mu popu

Čte se v koronikah va vrimje Karla Mana 1. Niki pop od jene velike plebanie na navičerje Božića bišje učinil grih s jednu opčjenu bludnicu. I služêči prvu misu v noći otijuči prijeti hljeb božastveni i nebeski, o Bože, o Bože, ne mišlašje ta pop ništare a plk čekaše. I tude pride jedna golubica s nebjes s velikim potresom i popi krv s kaleža i ponesje van oštiju posvečenu. Ostašje vsi prestrašeni. Služeči ta pop drugu misu pride opet ta golubica i ponesе tja oštiju popivši krv kako prvo. Pop razumivši svoi blud tude poide k

³⁶ U reprintu *Korizmenjaka* iz 1981. godine ova se prilika nalazi na str. 121.

³⁷ Vremenska odrednica ovoga egzemplja je 9. stoljeće, odnosno vrijeme vladavine Karla Velikoga. U našem je egzemplju carevo kraljevsko ime, Carolus Magnus, odnosno Charlemagne (oko 747.-814.) transkribirano i potvrđeno brojem 1. U temeljnoj podjeli ishodišta egzemplja općenito, u tzv. drugoj skupini koja podrazumijeva profane izvore, mnoge kronike zauzimaju važno mjesto (J. TH. WELTER, 1927, 83-84), a među njima ona Karla Velikoga (J. TH. WELTER, 1927, 98) koja je evocirana u našoj prilici. Napomenimo da zbirka *De gestis Karoli magni* iz oko 884. godine autora redovnika Notkera iz Saint-Galla sadrži 67 anegdota koje se odnose na običaje i uredbe iz vremena vladavine Karla Velikoga i koje po svom obliku i jeziku sugeriraju velike zbirke egzemplja koje će nastajati od 13. stoljeća (J. TH. WELTER, 1927, 29-30). Njihova će se ishodišta tražiti u vremenu Karla Velikoga. Ovakav tip egzemplja čija priča preuzima realne povijesne odrednice, gubi dio svoje snage jer smještanjem u povijesni datum priča se približava nečudorednoj stvarnosti i lomi prirodnu i potrebnu moć čudesnoga, kako zaključuje i Jolles (A. JOLLES, 2000).

jednomu pripovidaocu ki pripovidaše vanom gradu i s slzami i plačem spovida svoj grih. I budući na tretoi misi prileti golubica i prnese vse ča biše odnesla. I bi slišan 1 glas v aeri k vsim onim ki bihu v crkvi govoreći ovom zakonom: "Vidite li koliku moć ima sveta spovid da e milost isprosila tomu popu!"

Golubica je simbol Duha Svetoga, bezazlenosti i duhovne čistoće. Svojom pojavnošću u ovom egzemplu "golubica simbolizira sublimaciju nagona i prevlast duha".³⁸ Ona uporno želi vratiti mir i sklad u duhovni život čovjeka koji je pogriješio.

³⁸ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1994, 169.

Sl. 1. Tekst prilike *Rajska ptica*, *Korizmenjak* 27d/34-28a/1

[illegible]

Sl. 2. Tekst prilike *Jedan pop sagriješio u predvečerje Božića, Korizmenjak* 61a/26-b/22

Ljudska nezahvalnost – *Nezahvalni sin. Nezahvalna kći (Korizmenjak 43a/28-c/5; 43c/29-d/5)*³⁹

Ne bili strašanь sudь// boži na letь negovihь ·č·u·l·v· (=1453) v(ь) ednomь gradu ki se zov//e montana v stranahь od' is//rie (*sic!*)⁴⁰. Edanь s(i)нь mnogo zalь i ne//čistь imiše svoga o(т)ca do//bra stara i uboga · gusto// kratь prihoēše domomь i ne nah//aēše · kruha ni vina · Nigda im//iše ko koli almuštvo · mnogo// kratь prihoēše k tomu svoem//u sinu tlcīše na vratohь i// reciše negova žena · ovo e v//ašь o(т)сь a onь reciše · ča oče ta// vragь činь da pride gori dai// mu malo kruha i vina kruto// vod'na kak(o) se čini ditci · I t//a staracь imiše strplen'e i// veče kratь učini tako · Edanь d(ь)нь kupi ta sinь ednoga dob//ra kopuna i sideči za stol//omь i otijuč ga jisti dobro// pripravnа i tepla · žena zla// i nadahnuta d'ēvlomь rečē O dai sada ni totu tvoga// o(т)ca · i reče mužь · mani e drago// očemo toga kopuna smiromь// izisti · totь nigdo tlče n//a vratohь · Pogleda i vidi// tot(ь) e nega o(т)сь i reče · Ovo e d'//ēvalь prokleti ča oče vīj// poi v zalь časь otvor(ь) mu vr//ata I v' tomь pošast'i sakri//še kopuna v(ь) ednu škrinju i da//še ubogu starcu malo · kru//ha i sira i malo vina i činah//u mu prešu da bi jilь v reda// i spraviše ga s kuće · I kako bi o(т)сь vani tako sinь poteče k š//krini po kopuna i otvori plad//nē i tudie ž njihь skoči edna// žaba velika i strašna i pri//ē se obraza tomu sinu · vsi// likari i likarie nisu mu e mo//gli nigdare odneti od' obra//za i izila mu e vašь obrazь// i bi vašь gubavь toliko da// ne mogaše živiti mei ljudi// Čuvaite se zato o s(i)ni i hč//ere ljubite i počtuite o(т)ce i// matere vaše i pr(o)č(a)ê Ta v(ê)дь pr//or(o)кь na to govori Pravdanь e//si g(ospo)dine i pratь (*sic!*)⁴¹ sudь tvoi

Ne bili strašan sud boži na let njegovih 1453. v jednom gradu ki se zove Montana v stranah od Istrie, jedan sin mnogo zal i nečist imiše svoga otca dobra, stara i uboga. Gusto krat prihojaše domom i ne nahajaše kruha ni vina. Nigda imiše kokoli almuštvo. Mnogo krat prihojaše k tomu svoemu sinu tlcīše na vratoh i reciše negova žena: "Ovo je vaš otac!", a on reciše: "Ča oče ta vrag, čin da pride gori dai mu malo kruha i vina kruto vodna kako se čini ditci." I ta starac imiše strpljenje i veče krat učini tako. Jedan dan kupi ta sin jednoga dobra kopuna i sideči za stolom i otijuč ga jisti dobro pripravnа i tepla, žena zla i nadahnuta djavlom reče: "O dai sada ni totu tvoga otca!" I reče muž: "Mani je drago očemo toga kopuna smirom izisti." Tot nigdo tlče na vratoh., pogleda i vidi tot je nega otac i reče: "Ovo je djeval prokleti, ča oče, vid. Poi v zal čas otvor mu vrata!" I v tom pošasti sakriše kopuna v jednu škrinju i daše ubogu starcu malo kruha i sira i malo vina i činahu mu prešu da bi jil v reda i spraviše ga s kuće. I kako bi otac vani,

³⁹ U reprintu *Korizmenjaka* iz 1981. godine ova se prilika nalazi na str. 85-86.

⁴⁰ U tekstu pogrešno piše *isrie* umjesto *istrie*.

⁴¹ U tekstu piše *pratь* umjesto *pravь*. Zabunom je došlo do zamjene glagoljskih slova **T** i **V**.

tako sin poteče k škripi po kopuna i otvori pladnja i tudie ž njih skoči jedna žaba velika i strašna i prije se obraza tomu sinu. Vsi likari i likarie nisu mu je mogli nigdare odneti od obraza. I izila mu je vas obraz i bi vas gubav toliko da ne mogашe živiti mei ljudi. Čuwait se zato sini i hćere, ljubite i počtuite otce i matere vaše i pročaje. Ta vjed prorok na to govori: "Pravdan esi Gospodine, i prav sud Tvoi."

* * *

Edna hći srdita b//iše nêčista matêri svoei// govoreći ei riči nečiste ve//če kratъ · i kada umri ta hći b//i vidêna vsaki d(ь)нь · ž·(=7) kratъ// kada zvonahu ure kanoniča//ske s' ednu kačku dlgu ka ei// se bišê obvila · okolъ gr'la// i glavu kladišê v(ь) usta// toi zloi hćeri i sni ei êzikъ// do korena · i na konacъ · ž· (=7) lêtъ z//gibe to vidênie

Jedna hći srdita biše nječista matjeri svoei govoreći jei riči nečiste veće krat. I kada umri ta hći bi vidjena vsaki dan 7 krat kada zvonahu ure kanoničaskе s jednu kačku dlgu ka jei se biše obvila okol grla i glavu kladišje v usta toi zloi hćeri i sni jei jezik do korena. I na konac 7 ljet zgibe to vidjenje.

Žaba i zmija (kačka) u ovim dvjema prilikama oličenje su čovjekova nemara prema roditeljima. Žaba je zamijenjena krastačom, koja je simbol ružnoće i u suprotnosti je sa žabom, simbolom uskršnuća. Krastača je mračna strana žabe, simbol je ravnodušnosti i neosjetljivosti.⁴² U tom smislu valja tumačiti i priliku o sinu koji je bezosjećajan prema starom i bijednom ocu zbog čega zauvijek ostaje izgubljen.

Bez obzira što je zmija natovarena svim grijesima, oličenjem sebičnosti i oholosti, u prilici o zloj i nezahvalnoj kćeri, zmija se pojavljuje kao *dobro biće*.⁴³ To je njezina ktionska funkcija kojom zmija postaje izvršiteljica božanske pravde.

Zaključna misao

Nakon ovakvih promišljanja na temu zabilježenih glagoljskih pseudoanimalističkih egzempla, u kojima pojavnost životinje ima presudnu ulogu, usredotočena je na vizualizaciju iskonske veze čovjeka i životinje te na uspostavljanje veze među razumnim i instinktivnim,⁴⁴ a u svrhu iznalaženja *pravednosti*.

Sačuvani egzempli u glagoljskoj književnosti predstavljaju vrlo malen, ali specifičan fragment sveukupne bogate srednjovjekovne književne tradicije egzempla.⁴⁵ Odraž su živoga utjecaja intenzivnih zapadnoeuropskih literarnih

⁴² J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1994, 302.

⁴³ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1994, 804.

⁴⁴ Danas je ovo temeljna postavka bioetičkoga ili određenije – zooetičkoga promišljanja.

⁴⁵ J. T. WETTER, 1927.

ostvarenja koja se na specifičan način, hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom unose u najšire hrvatske, pučke, društvene slojeve. Oni su jedinstven način svakodnevne etičke i komunikacijske veze s pastvom koju se na jednostavan, ali strog i pamtljiv način podsjeća na zanemarenu pobožnost i vjerničku čistoću, na bogobojaznost i moralnu potrebu pokajanja.

Slikovitošću *animalističkih* i specifičnošću *pseudoanimalističkih* prilika utire se spoznaja o važnosti višerazinskoga razumijevanja životinje. Ona je nerazdvojno biće čovjekova okruženja i stalni pratilac kroz vrijeme, u kojemu joj se uloga katkad mijenja s obzirom na to u koju se književnu vrstu uvodi, te prihvaća li se ona u svojoj realnoj ili simboličkoj funkciji. U jedinstvenim pseudoanimalističkim egzemplima iz senjskoga Korizmenjaka, reakcije životinja vođene instinktom, a u humanoj percepciji shvaćene kao čudesne, prihvaćene su kao najpravednije te je njihovu reakciju nemoguće osporiti zbog prirodne uvjetovanosti.

Tekst prilike *Nezahvalni sin*, *Korizmenjak* 43a/28-c/5

Sl. 4. Tekst prilike *Nezahvalna kći, Korizmenjak*
43c/29-d/5

Literatura

- Josip BRATULIĆ – Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura*, Križevci/Zagreb, 2005.
- Maja BOŠKOVIĆ – STULI, *Usmena književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Zagreb, 1978.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULI, *Priče i pričanje*, Zagreb, 2006.
- Jean CHEVALIER – Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1994.
- Ernest R. CURTIUS, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1998.
- Vatroslav JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, Zagreb, 1867.
- Amir KAPETANOVIĆ, *Tragovima srednjovjekovnoga bestijarija u Hrvata*, *Filologija*, 42, Zagreb, 2004, 47-63.
- André JOLLES, *Jednostavni oblici*, Zagreb, 2000.
- Josip KEKEZ, *Leukorn i djevojka bez grijeha. Slike i prilike propovijedane u Hrvata*, Zagreb, 1989.
- Korizmenjak*, 1508. pretpisak, (ur. Branko Fučić, Anica Nazor), Zagreb, 1981.
- Andrej KRUMING, *Izdanija glagoličeskoj tipografii v Sene, Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.*, Zagreb, 1998, 59-104.
- Jacques LE GOFF, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb, 1993.
- LTRP, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo islam*, Zagreb, 2005.
- Ivanka PETROVIĆ, *Marijini mirakuli i zapadnoeuropski srednji vijek*, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 8, Zagreb, 1977, 5-212.
- Rudolf STROHAL, 'Prilike' iz stare hrvatske glagolske knjige, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 21, Zagreb, 1917, 289-272.
- Rudolf STROHAL, 'Prilike' iz stare hrvatske glagolske knjige, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 22, Zagreb, 1917, 257-288.

- Rudolf STROHAL, 'Prilike' iz stare hrvatske glagolske knige, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 23, Zagreb, 1918, 64-124.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Hrvatska književnost srednjega vijeka od XII. do XVI. stoljeća*, Zagreb, 1969.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademija*, II. dio, Zagreb, 1970.
- Jean-Th. WELTER, *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique*, Paris-Toulouse, 1927.
- Antonija ZARADIJA KIŠ, 'Književne minijature' u glagoljaškim istraživanjima Rudolfa Strohal, (u tisku), *Svjetlo*, Karlovac, 2007.

PSEUDOANIMALISTISCHE EXEMPLARE IN DER GLAGOLITISCHEN SENJER
FASTENZEIT AUS DEM JAHRE 1508

Zusammenfassung

In der Untersuchung haben wir uns mit einem kleinen Fragment der religiösen – belehrender Literatur beschäftigt, die besonders im Mittelalter und auch später bekannt war. Das sind *egzemplumi* oder *egzempli*, *eksempli*, *iženpli*, bzw. *Gelegenheiten*, *Beispiele* oder *Geschichten*: literarische Aussagen der Aufklärung, bestimmt für das Volk. Diese kurzen moralischen belehrbaren Anekdoten sind auch noch wie *pelde* oder *prispodobe* (Vergleich) oder auch als phantasievolle "Fabelchen" bekannt. Sie sind ein illustriertes Mittel zum Stärken der Erzählung, bzw. ein wichtiger Bestandteil der Predigten. Mit ihrer Sammlung aus den glagolitischen Jahrbüchern und ihrer systematisierten Präsentation hat sich unter den Ersten Rudolf Strohal beschäftigt. Auf seinen Gründen haben wir diese Studie konzentriert, wobei wir die Gelegenheiten aus dem Senjer Korizmenjak (Name des glagolitischen Buches) aus dem Jahre 1508 getrennt haben. Zwischen ihnen haben wir besonders ein Auge auf ein paar sogenannten *pseudoanimalistischen egzempli* (Exemplare) geworfen haben, in denen ein wichtiger Platz einem Tier zugehört.

Schlusswörter: pseudoanimalistische Exemplare, Korizmenjak (Name des glagolitischen Buches)

PSEUDO-ANIMALISTIC EXAMPLES IN SENJ'S GLAGOLITIC LENT CALENDAR FROM
1508

Summary

In this research the author concentrated on a little fragment of a very functional religious-educational literature, especially popular in Middle Ages and later. These are *examples* or *egzemplumi*, *egzempli*, *eksempli*, *iženpli* or *occasions* and *stories*: illuminist literal expression dedicated to common people. These short moralistic educative anecdotes were known as *pelde* or *prispodobe* (parables) or fantastic stories 'fables'. They are the illustrative tools for preaching, i.e. the basic parts of sermons. Rudolf Strohal was the first who occupied himself with collecting them into a Glagolitic collection book and their systematic presentation. We concentrated this study on his basis, extracting examples from Senj's Lent Calendar from 1508. Amongst them we have especially focused on some of the so-called *pseudo-animalistic examples* where important places were dedicated to animals.

Key words: pseudo-animalistic examples; *Korizmenjak* (*Senj's Lent Calendar*)